

tyrkiske hvedetrevler (2). Saften af friske rødder opløser forstoppelse i lever, milt o.a. organer, et dekokt af knuste rødder er anvendt mod galde- lidelser og feber (3), som daglig drik mod kold- feber (4) og gigtfeber (Lolland; 5), anbefales til gigtpatienter (6), drukket mod indvoldsorm (7) og kirtelsyge VJylland; 8), som urindrivende te (9).

Tørret snørebåndsur (måske kvik) er givet for hestens springorm, malleus (10).

LITTERATUR: (1) 939 4,1857,105; 161 1906/23: 620; 599 1,439; (2) 348 112; (3) 739 1,1796,603f; (4) 925 1795,187,236; 32 33; (5) 783b; (6) 939 4,1857, 105; (7) 194 2,1790,369; (8) 328f 2,191; 634 12056, 12077 (9) 599 1,439; (10) 83 128.

Rug, *Secale cereale*

adskiller sig fra hveden ved bl.a. tæt taglagte småaks med to sylspidse yderavner, mens inder- avnerne har lang stak.

Rug 1292ff (ruge) af uvis oprindelse; i mange stednavne som Roum 11001t.ff Viborg amt, Rugtved NVSjælland og Rudbjerg VLolland, begge 1231ff, Rugved 1346ff i Vendsyssel, Rug- bjerg 1509ff Sønderjylland, Rugballegård 1451ff Vejle amt, Rugbjerg 1465–1513 i Århus købstad. – Færøerne: *rugur* (1).

DYRKNINGSHISTORIE

Fund af forkullede rugkærner og aftryk i lerkar er gjort fra ældre romersk jernalder; rugen blev sandsynligvis indført omkring eller i århundredet efter Kristi fødsel (2). Siden middelalderen har den været vort vigtigste kornsort, fordi den gav og giver »brødet til de nøjsomme menneskers livsophold; selv barnet kunne vanskeligt undgå at berøres af den andagtstone, der lå i fars og mors udbrud, når de så den modnende rugmark og udbrød: å, den velsignede rug!« (VJylland; 3). Misvækstår var som regel ensbetydende med dårlige rugår, og de indtraf ret ofte, vel navnlig på øerne, efter gamle sjællandske bonderegler hvert 4. eller 5. år; rugen slog således fejl i det meste af landet 1708, 1739, 1766, 1773, 1787 og 1789 (4). På Jyllands magre jorder levede man før kartofflen blev indført (o. 1810) næsten ude- lukkende af rug og boghvede; når afgrøden mis- lykkedes, var det knapt med føden og man måtte ty til alle mulige erstatninger (5). Et sagn fortæller, at bjergmanden (overnaturligt væsen) »for cirka 400 år siden« lod hente vinterrug fra England til sin ager (6). Men vårrugen blev i Jyl-

land dyrket oftest og var faktisk »den rigtige danske rug« (7).

1763 skrives, at rugen giver størsteparten af brødkornet og avles overalt, dog navnlig i Århus og Viborg stifter; der dyrkes mest vinter- og kun lidt vårrug, nogle er begyndt med ægyptisk rug, og der sendes fra halvøen årlig mere end 50.000 tdr. til Norge (8). 1771 blev landets middelhøst anslået af regeringen til 856.689 tdr. (8b). Sidst i 1700-t. dyrkes på sandjord også hederug, sand- rug, gammel dansk rug, brun rug m.fl. (måske kun benævnelser for en og samme sort; 9). I København blev o. 1790 brugt 110.000 tdr. rug, 70.000 tdr. byg og 67.000 tdr. hvede (10). På Tåsinge avles hvid og brun rug, hvoraf sidst- nævnte blev anset for at være den mest hårdføre; i Drejøs »vintermark« blev kun en lille del dyr- ket med rug til husbehov (11).

Sidst i 1700- eller begyndelsen af 1800-t ind- førtes fra Probstei i Holsten den såkaldte *prov- stirug*, der først vandt indpas på herregårde og hos fremskridtsvenlige præster, fra o. 1820 til 1850 var den den foretrukne i de fleste egne (12). Omtrent samtidig kom til Sjælland *Sankt Hans rugen* (skulle sås omkring St. Hans 24/6), som siden jævnlig blev anbefalet til afgræsning og kærneafgrøde, men aldrig fik større udbre- delse. 1803 dyrkes af vinterrug på Sjælland den hvide (*holstensk*) og brune (*dansk*) rug samt provstirug, men næsten ingen sommerrug (13). »Den rug, der sås i Danmark, er dels den grå og hvide danske, dels den fra Østersøen indførte provstirug«, vestjysk rug er den bedste og søges »med megen begærlighed« til udsæd i Jylland og Fyn (1813; 14).

O. 1810–15 avlede man i landets bedste egne, bl.a. ved Århus, så lidt rug, at ikke blot fattig- folk, men også mere velhavende spiste brød af ærter eller byg. Man troede, der vanskeligt kunne høstes rug på de federe jorder (15).

Høstscene fra Chr. Richardt og G. Rode: En Billed- bog, 1868.

Rugen nævnes 1805 som den almindeligste vintersæd i Danmark (16) og kaldes 1834 et »hovedfødemiddel for hele nationen« (15). Landets middelhøst var 1847 4.700.000 tdr., arealet 1838 ca. 191.000 ha, 1866 228.700 ha og 1896 290.700 ha (17). Fra o. 1870 blev »gammel dansk rug« og provstirugen afløst af mere højtydende sorter som Petkusrug, der en årrække var mest dyrket, og Brattingborg fra Samsø.

Efter 1900 gik arealet stærkt tilbage (sml. hvede s. 91); det udgjorde 1907 en fjerdedel af hele kornarealet, var 1912 på 245.800 ha, 1918 219.000 ha og 1937 139.200 ha; 1961 blev dyrket 174.000 ha med rug, 1968 35.000 ha, høstudbyttet var 122.000 t.

LITTERATUR: (1) 689 2,566f; 95 3,1908,863; 148 6,98; 8,107; 9,113; 11 31 sml. 77; 12,8; (2) 859b 122; 254 1959, 82; 498 1961,93 jf. 377 11,1929,11 og 498 1970,279-96; (3) 754 65; (4) 825 59f; (5) 353 39; 328g 39ff; (6) 488j 1,274f; (7) 499b 27; (8) 728c 1,538 jf. 4,1768,39; (8b) 476 188f; (9) 191 2,157f; (10) 234 6, 715; (11) 339 90,124; (12) 485 1819,83; 191 2,156f; (13) 57 2,110; (14) 194 ny rk. 3,151; (15) 936 1,1834, 10-12; (16) 688 2,57; (17) 191 2,138 jf. 155; 476 188f.

SÅNING

I Skive blev sidst i september holdt et »rugmarked«, og her købte sallingboerne deres udsæd fra Fjends herred (1). Fra Ribe amt kom en efter datidens forhold ren sæsæd (1778; 2). Et ordsprog lød: hent sæderug hos din nabo, men sædebyg langt borte (1688ff; 3).

Vårrugen skulle sås fredagen før eller efter Hellig korsdag 14/4, i månens sidste kvarter (sml. nedenfor) (NFyn; 4). Den hvide vipsstjerts ankomst var på Fanø signalet til rugsæd, man kaldte den derfor *vallingfuglen* (valling = sommerrug) (5). Rugen skulle være sået, når viben havde tre æg i reden (Vendsyssel; 6).

Vinterrugen bør sås på eller omkring Marie himmelfartsdag 15/8 (7), før Egeskov marked i september (Fyn; 8), før Marie fødselsdag 8/9 (7), midt i september (Lolland; 9), men sået før 15/9 gav den mere halm til vinterfoder og tækning (Himmerland; 10); i Michaelis ny 28/9 (1632; 11), mikkelsdag 29/9 skal man begynde at så rug; Sønderjylland: er den ikke sået til denne dag, må man vente til november (12).

Var vejret solrigt mikkelsdag, kunne rugen sås »i en bæk« (NJylland; 13), »både på høje og lav' og begge steder avle fyldig og brav« (VJylland o. 1850; 14), men regnede det, kunne man så rug under vidjebuskene (SFyn; 15). På Bornholm hed det, at rugen skulle sås omkring Gallusdag

16/10, Simon Juda 28/10 eller helmisse 1/11 (1700-t; 16). – Er Hedvig (15/10) våd og Gallus tar = tør, kan du så rug i både moser (eller pytter) og kar = kær (VJylland; 17). Søndersdag 23/10 var »rugsådag« (Sønderjylland; 18), en gammel mand i Haslum ved Randers holdt på, at man ikke måtte så rug før denne dag (18), i NSjælland sagde man, at udsæd 23/10 kun gav *sørengoldsæd* (19). På Bornholm blev 27/10 kaldt Sem (bibelsk personnavn) eller »den store rugdag« (20).

Rugen kom næsten altid for sent i jorden, idet byghøsten sluttede sent på de dårligt afdrænedes marker. Vinterrugen blev oftest sået omkring mortensdag 11/11, men endog indtil juleaften (21).

Også månefaserne spillede en rolle: rugen skulle sås i næ, sået i ny kom den til at stå løst og blev let revet op under mejningen (Bornholm; 22). Nogle steder i Jylland hed det derimod, at rug sået ved ny- eller fuldmåne ville trives særlig godt (23).

Rugen skal man harve fra sig (let), havren til sig (dybt) (1), og den kunne ikke sås for tykt, selv ikke dér, hvor man faldt med sædekurven (24). Kærnerne sagde: red godt under mig, så skal jeg nok hytte mig (1688ff; 25); læg mig tør og læg

Bonde spreder vintersæden. Maleri af L. A. Ring, 1910. Privateje.

mig dybt (26); lad mig blot komme til (= i berøring med jorden), så skal jeg nok selv komme i den (Sønderjylland; 8); sørg blot for at få mig i jorden, så skal jeg nok komme igen (Mors; 27); red godt under mig, så skal jeg nok selv sørge for dynen ☉: måtte ikke sås for dybt og skulle letharves (SVJylland; 28).

»Det var god skik, at manden altid selv såede rugen; alt imens rugkærnerne sprøjtede ud mellem fingrene, steg en stille tak i tanken opefter for året, der gik, og håb og tro til det, der kommer, hvor nu de gode rugkærner blev betroet jorden, først vinter og så sommer eller den altid lukkede og skjulte fremtid« (29).

LITTERATUR: (1) 488 9,1888,35,102; (2) 394 109; (3) 878 2,10; (4) 760 570; (5) 153 11,1938,16; (6) 959 26/11 1948; (7) 842b 1840,23,25; (8) 783b; (9) 549 95; (10) 634 18754; (11) 1004 64; (12) 153 12,1940, 113; 520 17; (13) 488g 1,234; (14) 342 8,1914,55; (15) 310 2,1857,243 jf. 488g 1,79; (16) 942 1; (17) 488 4, 372; 488g 1,79; (18) 885 11,1934-35,72; 488g 1,113; 153 13, 1942,101; (19) 941d 55; (20) 449 1936,24 og 1944,22; (21) 825 60f; 499b 69; (22) 822 53; 161 1906/23: 683; (23) 161 1906/23: 2510; 849 1/4 1944; (24) 488f 1,1891,40; (25) 878 2,10; 488e 112; (26) 488d 469; (27) 228e 3,89; (28) 854 7,1949,33; (29) 631b 1945,54f.

VÆKST

En lang række regler, de fleste jyske, vurderer udsigterne for den nye rughøst:

Lærken er rugens sanger, den kvidrer mens rugen gror og grønnes, dens sidste sange er viet den nye efterårsrug, når den titter frem (1). – Smukt solskinsvejr på mikkelsdag 29/9 spåede god rughøst (Als o. 1670; 2). Blæst helmessedag 1/11 betød, at rugprisen blev høj (3) – den ville stige og falde som vinden den dag eller svinge som blæsten aftog efter 1/11 (4). Megen rim på træerne og spec. pilekvistene mellem jul og nytår varslede en god rughøst (5), så langt rimfrosen hang ned, så lange ville aksene blive (6). Rugen kan ikke fryse ihjel, men nok drukne ☉: for megen væde skadede mere end streng vinter (7). Det gjorde ikke noget, at fårene gik på rugmarken om vinteren, for den mest overtrippede ager kunne blive allerbedst (8).

Visnede kålen om foråret, gik rugen også ud (9). En våd marts skader rugsæden (1634; 5), men marts tør · gi'r rug som (tag-)rør (10), en tør marts gav et varmt ruggulv i laden (4). Kan Gregoris rug 12/3 dække en krage, bliver der nok til at brygge og bage ☉: der kunne ventes en stor høst, ligeledes, om det var tøjvejr den dag

(11). Når rugen ved St. Georgs dag 28/4 kan skjule en ravn, følger en god høst (1816; 12). Valborgdag 1/5 skal rugen være i *holk* (se nedenfor) og helst kunne skjule en krage, lærke eller (Bornholm) råge (13). Maj er aldrig så vre', · at rugen dog lader sin vippe se (Sønderjylland). Rugen skred til Køge marked omkring 20/5 (Stevns; 14); den skal have aksene fremme 28/5, og skrider rugen kort, bliver den lang; rugen skal have: 4 uger til at skride, andre 4 til at dræ og 4 til at modnes (15), eller: fire uger at skri' i, fire uger at dri i, fire uger at gli' i – ned mod høsten (16); i fire uger den skrider, i fire den *drier*, i fire den gli'er – ned mod høsten og i alle folks maver (17).

Så lang tid rugen dræer før bodilsmesse 17/6, så længe før olufsmesse 29/7 skal den skæres = høstes (1632ff; 18). Det var et godt tegn, hvis rugen St. Hans dag kunne skjule en krage (Ods-herred; 19). Rugen kan drage til St. Hans marked og fæste en dreng til at sætte toppen på skæppen ☉: selv om ageren står tyndt og er tilbage i vækst, kan den alligevel give et stort høst-udbytte (20). Rugen kan stede sine drenge (sætte nye sideskud) til St. Hans dag (Vendsyssel), *rugdrene* eller *St. Hans drengene* (småruget) står op omkring midsommer, og det er dem, som fylder skæppen St. Oles dag 29/7 (VSlesvig) (21), sml. s. 23. Sidstnævnte dag modnes rugen lige så meget om natten som om dagen, og der skal være fulde kærner i aksene (22).

Regner det St. Peders dag, Ruggpetersdag 1/8, bliver rugen lille og svang; den skal da have fulde kærner, og spiser man dem den dag, bliver man ikke mæt resten af året (23). Per Fængsels regn 1/8 · gør rugen klejn (21).

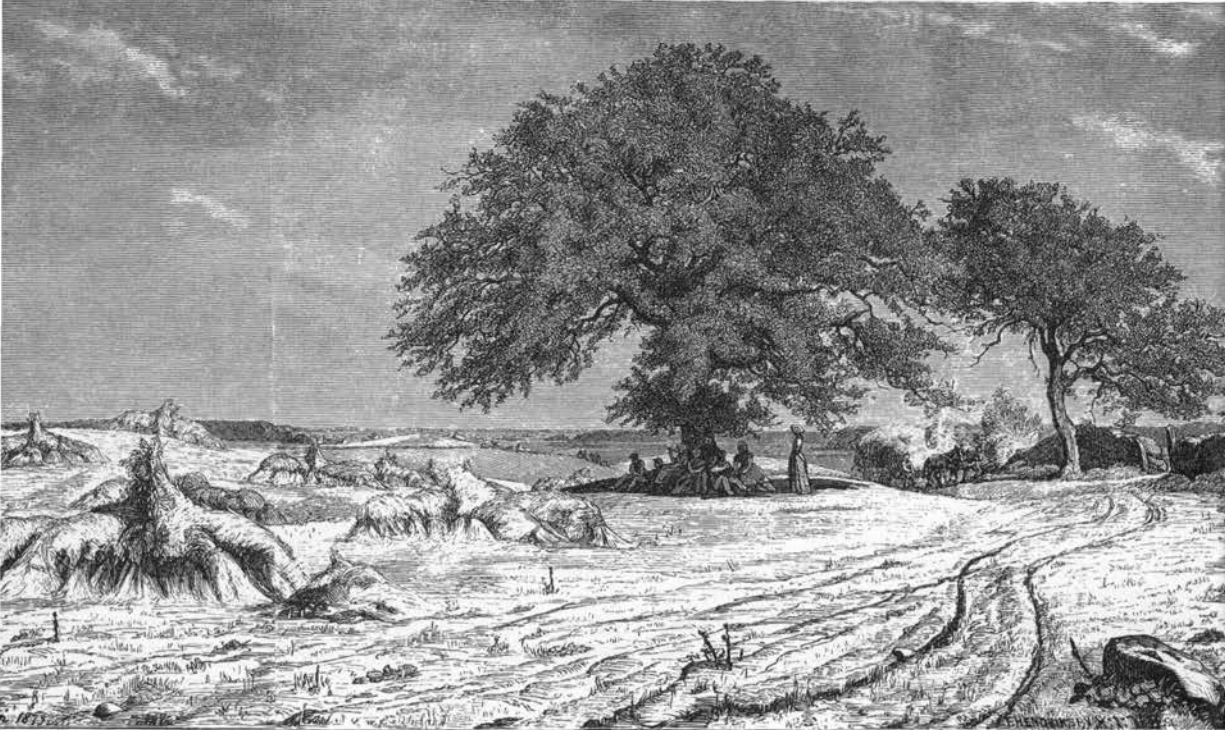
Hvirvler i rugageren hed *bihatte*, fordi de lignede halmhatten på et gammeldags bistade (Stevns; 14). Lige før rugen skrider, dvs. før akset kommer ud af den øverste bladskede siger man: nu er (eller går) rugen i *holk*; så varer det ikke længe, før den går i vipper (24). Når bygsæden slipper · skal man se rugens vipper (16); når man sår den sidste skæppe, skal rugen stå i vippe (20).

Dræer rugen i blæst, vil den folde godt (Fyn; 1), man siger, at »nu damper han« (Fyn; 25). Rugen dræer tre gange, først midt på, så øverst og til sidst nederst på akset (SJylland; 26). Megen dug eller støvregn fulgt af stærkt solskin i stille vejr, når rugen dræer, giver risiko for misvækst (som følge af rustangreb, se s. 28) (27).

Om de ikke faste kalenderdage hedder det:

Aftenen før skærtorsdag rider heksene over rugmarken, som bliver svedet og uden kærner (Ods-

Middagsstund i høstens tid. Træsnit af Viggo Pedersen, 1879. M. Galschiøt: Danmark, II, 1893.

herred; 28). Langfredagsregn giver dårlig rug-høst, – langfredagsvæde · får mange (fattig-)børn til at græde (29). Så mange gange hanen galer påskelørdag, så mange mark kommer rugen til at koste inden høst (6).

Til påske skal rugen kunne skjule en lærke og til pinse en krage for at give god høst (30), Kristi himmelfartsdag skal den stå i aks for at blive til noget (Falster, Sjælland; 31).

Falder tamperdag først i måneden, bliver rugen det år billig, og vice versa (32). Så mange kærner der ligger tilbage i ovnen efter bagningen (og forkulles, når den atter ophedes), så mange svedne (svampesyge) rugaks kommer der i marken (Viborgeggen; 33). Rugen lider skade, hvis det tordner, mens månen er i Tyren (1632; 9). Spiser man pandekager kyndelmisssedag 2/2, bliver rughøsten god (Horns herred; 34).

Gøgen kommer, når den kan skjule sig i rugen (Stevns; 4), den og storken drager bort, når de ser den første rugkok (neg-rad) på marken (SJylland; 35).

En god rughøst kan ventes efter en vinter med mange fluer (21), hvis året forud gav mange slåenbær, kæruldstotter, hasselnødder, rønne- og sortbær (revling) (36), eller når kirsebærtræerne blomstrer godt (NFyn, Tisvilde; 37), ligeså mange jordbær (Jylland; 38). Mange meldrøjer

(s. 23) viser, at man får godt med mel (Ods-herred; 39).

Mariehøstens prikker fortæller, hvor mange skæpper rug man vil få af hver trave, eller: lige så mange rigsdalere kommer rugen til at koste inden høst (Jylland; 40).

LITTERATUR: (1) 760 387,402; (2) 248 1,1926,45; (3) 342 1914,55; (4) 488g 1,34,80,813,834; (5) 488 6, 1883,292 og 9,1888,21; 488f 4,105; (6) 830 8,1887,38; (7) 586 2,190; 605 296; 466 169; 885 17,1941,111; (8) 499b 69; (9) 1004 18,25; (10) 794 2,3,1891–92,129; (11) 488 9,1888,28; 228e 1,481; (12) 111 19; (13) 842b 17; 488 9,1888,36; 488g 1,34,75; 159 6,155; 822 142; 449 1936,22; (14) 699b 47,51; (15) 488f 1,1891–93,40f; (16) 280 22/5 1940; (17) 586 2,191; (18) 1004 39; 878 1,9 (1682); 170 3,1816,398; (19) 24b 10; (20) 488f 1,40f; (21) 488g 1,34,76,78,140,780; (22) 885 11,1934–35,31f; 499b 31; 228e 1,163; (23) 488g 1, 1190; 228e 3,90; (24) 418 102; 605 215; (25) 519 71; (26) 228e 3,90; (27) 675 7,1806,12–16; (28) 24 59; (29) 488f 4,156; (30) 586 2,191; 488f 5,160; 161 1906/23; 2186; 305 233; 699b 47; (31) 310 2,1857,111; 308b 238; 783b (Sjæll. o. 1870); (32) 488 9,1888,28; 228e 3,769; (33) 830 9,1888,45; (34) 250d 110; (35) 228e 2,324 og 3,593; (36) 488f 1,46f; 328c 83; (37) 941d 53; 760 402; (38) 488 6,292; (39) 24c 32; (40) 488g 1,140; 466 215; 228e 137.

HØST, TÆBSKNING

Rughøsten skal altid begynde ved fuldmåne (Fyn; 1); man bør høste i ny, »så bliver den tyk« (før 1700; 2). I Angel var det skik først at begynde efter Brarup kildemarked (3). Man skal høste byg i *røde* (s. 121) og rug i grøde, · så får man godt foder og føde (4).

Rugen er moden, når klintens kapsler er sorte og begynder at sprække, åbne sig (5), eller når stikkelsbærrene er røde (NFyn; 6); rejnfan rød (= gul) · du'r rugen til brød (Sundeved; 7).

En gammel og udbredt modenhedsprøve går ud på, at man slår en hue eller hat ind mellem rugaksene; falder kun to kærner i den, venter man, selv om rugen ser overmoden ud (VJylland; 8), men får man tre kærner, er marken tjenlig (9); der nævnes også »flere kærner«, »enkelte kærner« (10).

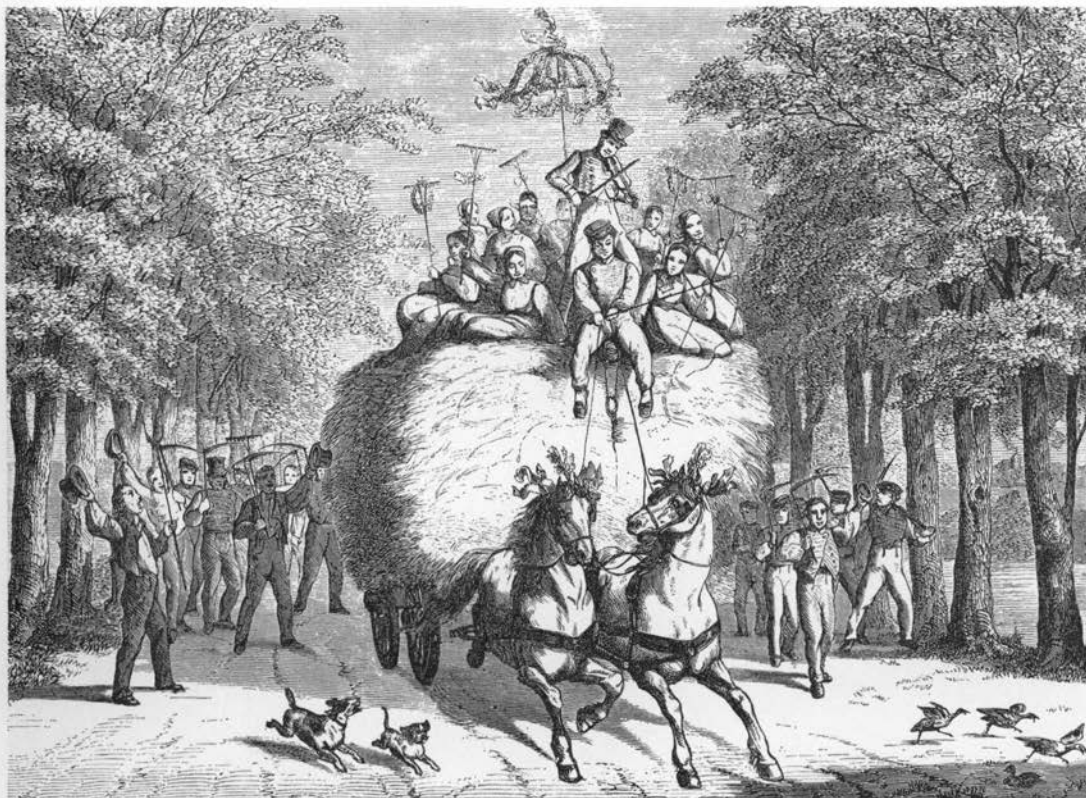
En anden modenhedsprøve er at skære kærner over på tværs og undersøge, om de er fyldt helt ud (Bornholm; 11), i Jylland skal de derimod være hule, venter man til hullet har lukket sig, er marken overmoden (12).

Rugen kan høstes, når strået har et hvidt skær (13) eller er hvidt til det nederste led (Jylland; 14), når man tydeligt kan se *Rugens* eller *Guds ansigt* (jf. s. 112) på kærnenes ene ende (Vendssyssel, NFyn; 15). Rugen er overmoden, hvis kærnerne springer mejerne i ansigtet (NFyn; 15). De kærner, man får i huen ved at slå den mod aksene (sml. ovenfor) skal være så hårde, at de trykkes med den spidse ende ned i håndfladen bliver stående opret (16), at de kan stilles på højkant bag på en hånd (MSlesvig; 17) eller trykkes skråt mod håndfladen uden at gå itu (Jylland; 18).

Marken er høstmoden, hvis de brune kærner lader sig knibe over mellem to negle og springer som glas (19), giver et smeld, når man bider dem over mellem fortænderne (13) og de er hvide indvendig (20).

Rugen var brødkornet og næsten hellig; den blev behandlet med ærbødighed som en Guds gave, hvoraf intet måtte gå til spilde. Skønt rughøsten gav vækstårets hårdeste slid, lå der over den en særlig feststemning.

Det sidste læs køres ind på Ulriksdal. Træsnit af Knud Gamborg i Illustreret Tidende 13-10-1867.

»Den første dag, vi høstede rug, var en højtidsdag. Høstfolkene var pyntet med blomster i hatten ... man kaldte dagen *slorowsdagen* (slårugdagen). Høstfolkene stillede sig op ved kornet. Husbonden tog sin kasket af og sagde: stryg så leen og begynd høsten i Guds navn« (Als; 21). Den første rughøstdag holdt man »mejegilde« (Odsherred; 22), der blev fejret med suppe (NFyn; 6).

Rughøsten var man fælles om at meje, andre kornmarker deltes i »mål« (Silkeborgegnen o. 1850; 23); i rugen skulle man *hugge imod* med leen, dvs. lægge skåret ind mod den stående sæd (NSjælland; 24). Man skal kende en pige i en rugskår (når negene bindes) og ikke i en legestue (Jylland; 25).

Larsdag 10/8 skulle rugen helst være i bånd (Bornholm; 26) eller i hus (Lolland; 27). Var den ikke høstet *bettemejdag* (Bartholomæus dag 24/8), »slog det det af« (Mors; 28).

Når den sidste skår blev mejet, skulle haren fanges (SSlesvig o. 1860; 29) eller »manden«

gribes af arbejderne og han måtte købe sig fri med et gilde; »konen« blev fanget i byggen, karlen i havren og pigen i boghveden (VSlesvig; 30).

Det sidste neg hed i NJylland *rugritten* (30), de fleste andre steder *rugkællingen*, og samme navn fik som regel den pige, der bandt neget; var det en mand, blev han kaldt *rugstodderen* (MSjælland; 31). Den uheldige måtte stå for mange grove løjer, men nød også visse rettigheder (32), sad således ved høstgildet til højbordets (ved bordenden) sammen med avlskarlen (33) og fik lov at spise skindet på fåremælken (Horns herred; 34); det var »rugkællingen«, som førte dansen op, bygkællingen dansede anden og havrekællingen tredje dans, og karlen, der mejede sidste skår, havde lov til at kysse alle tre »kællinger« (SSjælland; 35). Men et sted i Jylland skulle rugkællingen ved høstgildet sidde (et øjeblik) i bageovnen (36) – juleaften på dørtærsklen med en karklud om halsen eller ved siden af husbonden og til jul fik hun det første sigtebrød, sine

Det strenge høstarbejde afsluttes traditionen tro med en svingom og en dram. Træsnit af Vilhelm Pacht i Illustreret Tidende 31-10-1869.

